

An aerial, sepia-toned photograph of a street in Suwałki, Poland. The street is paved with cobblestones and runs diagonally from the bottom left towards the top right. On the left side of the street, there is a street lamp and a small, ornate structure with a conical roof, possibly a well or a decorative element. The right side of the street is lined with trees and buildings. In the background, several buildings with gabled roofs and church spires are visible, including a prominent white church with a tall, pointed steeple. The overall scene depicts a quiet, historical town square or street.

Suwałki

lata dwudzieste
lata trzydzieste

Przewodnik questowy

O CO CHODZI W QUESTINGU?

Questing to rodzaj gry terenowej, polegającej na odkrywaniu ciekawych miejsc i związanych z nimi historii, rozwiązywanie zagadek oraz dobra zabawa.

W naszym queście przeniesiecie się do Suwałk lat 20. i 30. XX wieku. Zwiedzając miasto z naszym przewodnikiem questowym poznacie Suwałki sprzed lat.

Trasa waszej wędrówki jest dowolna. Spoglądajcie na mapę i kierujcie się do wybranych miejsc.

W każdym z nich rozwiążcie zagadkę, a odpowiedź wpiszcie do zamieszczonej obok tabeli.

Oznaczone liczbami litery przeniesiecie do końcowej tabeli na stronie 30. Z utworzonym hasłem wróćcie do Muzeum Okręgowego lub Muzeum im. Marii Konopnickiej i odbierzcie nagrodę.

Spacer po przedwojennych Suwałkach zajmie wam około dwóch, trzech godzin, ale w jego trakcie możecie zaplanować przerwę na lody, kawę albo odpocząć na ławeczce w parku. Jeżeli nie dacie rady przejść całej trasy jednego dnia, wróćcie na nią następnego.

Waszymi przewodnikami będą Zosia i Tadzio. Poznacie ich na kolejnych stronach.

TROCHĘ O HISTORII

W okresie międzywojennym Suwałki były jednym z trzech największych miast województwa białostockiego. W roku 1921 liczyły 16 780 mieszkańców, a w 1937 roku ich liczba wzrosła do ponad 22 tysięcy. Suwałki były miastem wielonarodowym. Większość mieszkańców stanowili Polacy, mieszkali tu też Żydzi (ponad 25%), a także Niemcy, Rosjanie, Litwini, Ukraińcy i Białorusini.

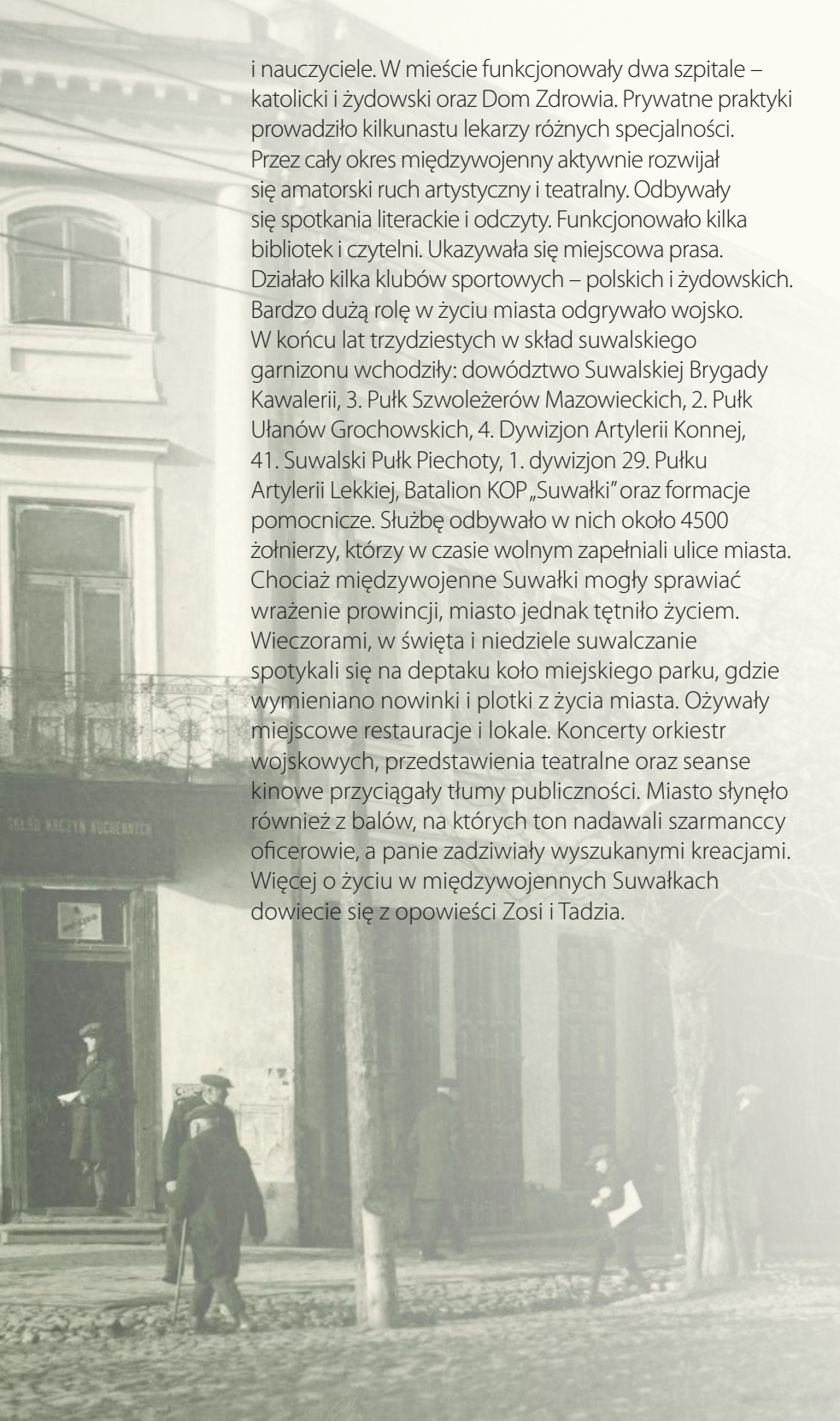
Życie miasta koncentrowało się wokół położonego w centrum ogrodu miejskiego i ulicy Tadeusza Kościuszki. Znajdowały się przy niej główne urzędy, szkoły, hotele, najlepsze restauracje i sklepy. Zabudowa ulic bocznych była w większości parterowa, drewniana. Ulice główne były brukowane, pozostałe miały nawierzchnię gruntową. Miasto nie posiadało wodociągów i kanalizacji – zastępowały je studnie, sławojki i rynsztoki. Na czterech krańcach miasta usytuowane były rozległe kompleksy koszar. We wschodniej części znajdował się dworzec kolejowy, a przy ratuszu i ogrodzie miejskim przystanek autobusów. Po drugiej stronie ogrodu znajdował się postój taksówek (aż trzech) oraz dorożek.

Na terenie miasta znajdowały się trzy kościoły katolickie (parafialny, gimnazjalny i garnizonowy), jeden ewangelicki, cerkiew prawosławna i molenna staroobrzędowców. Starozakonni korzystali z synagogi głównej i kilkunastu domów modlitwy.

W końcu lat trzydziestych w Suwałkach funkcjonowało państwowe gimnazjum męskie i żeńskie, czteroletnie koedukacyjne gimnazjum kupieckie, szkoła mechaniczna oraz prywatne koedukacyjne gimnazjum żydowskie. Ponadto działały cztery szkoły powszechne, szkoła ćwiczeń oraz szkoła żydowska.

Przez cały okres międzywojenny w Suwałkach działalność prowadziło jedynie kilka większych zakładów przemysłowych, m.in. Browar Udziałowy, Elektrownia Miejska i Zakład Metalowo-Mechaniczny „Rola”, a ponadto fabryka świec, nici, olejarnia, dwie czesalnie wełny, dwie mydlarnie i trzy fabryki trykotaży. Źródłem utrzymania większości suwalczan było rzemiosło, handel, a także rolnictwo. Grono miejscowej inteligencji tworzyli przedstawiciele wolnych zawodów, urzędnicy

i nauczyciele. W mieście funkcjonowały dwa szpitale – katolicki i żydowski oraz Dom Zdrowia. Prywatne praktyki prowadziło kilkunastu lekarzy różnych specjalności. Przez cały okres międzywojenny aktywnie rozwijał się amatorski ruch artystyczny i teatralny. Odbywały się spotkania literackie i odczyty. Funkcjonowało kilka bibliotek i czytelni. Ukazywała się miejscowa prasa. Działało kilka klubów sportowych – polskich i żydowskich. Bardzo dużą rolę w życiu miasta odgrywało wojsko. W końcu lat trzydziestych w skład suwalskiego garnizonu wchodziły: dowództwo Suwalskiej Brygady Kawalerii, 3. Pułk Szwoleżerów Mazowieckich, 2. Pułk Ułanów Grochowskich, 4. Dywizjon Artylerii Konnej, 41. Suwalski Pułk Piechoty, 1. dywizjon 29. Pułku Artylerii Lekkiej, Batalion KOP „Suwałki” oraz formacje pomocnicze. Służbę odbywało w nich około 4500 żołnierzy, którzy w czasie wolnym wypełniali ulice miasta. Chociaż międzywojenne Suwałki mogły sprawiać wrażenie prowincji, miasto jednak tętniło życiem. Wieczorami, w święta i niedziele suwalczanie spotykali się na deptaku koło miejskiego parku, gdzie wymieniano nowinki i plotki z życia miasta. Ożywały miejscowe restauracje i lokale. Koncerty orkiestr wojskowych, przedstawienia teatralne oraz seanse kinowe przyciągały tłumy publiczności. Miasto słynęło również z balów, na których ton nadawali szarmanccy oficerowie, a panie zadziwiała wyszukаныmi kreacjami. Więcej o życiu w międzywojennych Suwałkach dowiedzie się z opowieści Zosi i Tadzia.

POZNAJCIE ZOSIĘ I TADZIA

Waszymi przewodnikami po międzywojennych Suwałkach będą Zosia Arasimowicz i Tadzio Lutostański. Oboje urodzili się w Suwałkach – Zosia 14 czerwca 1922 roku, a Tadzio 23 lipca 1925 roku. Oboje uczęszczali do Szkoły Ćwiczeń przy Państwowym Seminarium Nauczycielskim Żeńskim, a po przeniesieniu seminarium do Augustowa, Zosia uczyła się w nowo wybudowanej Szkole Powszechnej nr 2 im. Aleksandry Piłsudskiej, a Tadzio w Szkole Powszechnej nr 1. W 1935 roku Zofia rozpoczęła naukę w Gimnazjum Żeńskim im. Marii Konopnickiej. Dwa lata później uczniem Gimnazjum Męskiego im. Karola Brzostowskiego został Tadeusz. W czasie wojny włączył się w działalność konspiracyjną został aresztowany i w maju 1943 roku stracony w więzieniu w Królewcu. Zofia podczas okupacji pracowała w zakładzie fotograficznym, zmarła po wojnie. Mogliśmy ich poznać jedynie dzięki zachowanym w zbiorach muzealnych dokumentom, fotografiom oraz wspomnieniom ich przyjaciół i bliskich. Przywołując ich osoby, oddajemy hołd im i wszystkim suwalczanom tworzącym historię miasta.

Zosia i Tadzio, jako rodowici mieszkańcy Suwałk, doskonale znali każdy zakątek miasta i jego mieszkańców.

Razem z nimi odwiedzić miejsca, w których przed wojną mieściły się suwalskie szkoły, kina, cukiernie, restauracje, sklepy. Poznać ciekawe historie, o których nie przeczytacie w żadnym innym przewodniku.

Od tej chwili wyobraźcie sobie, że przenieśliście się w czasie i przysłuchując się rozmowie Zosi i Tadzia, razem z nimi wędrujecie ulicami Suwałk lat 20. i 30.

Inspektorat Szkolny, Koedukacyjne Gimnazjum Żydowskie i Bank Ludowy, ul. T. Kościuszki 45, 47 i 49. Kamienice nr 45 i 47 to XIX-wieczny klasycyzm. Obecnie w jednej z nich mieści się Centrum Sztuki Współczesnej & Galeria Andrzeja Strumiły.

W przedsiönku kamienicy pod nr 45, na posadzce pozostawiono ślad informujący o roku, w którym przeprowadzono jej przebudowę. Odszukajcie go i wpiszcie poniżej.

	3	
--	---	--

--	--	--	--	--

?

– W kamienicy pod numerem 45 mieści się Inspektorat Szkolny na powiat suwalski i augustowski, a obok, pod numerem 47, Koedukacyjne Gimnazjum Żydowskie. Jego dyrektorem jest pan Beniamin Efron. Uczą się w nim Sara i Abram nasi sąsiedzi. Lekcje odbywają się tam w języku polskim, a popołudniami prowadzone są kursy w języku hebrajskim.

– A tuż obok, pod numerem 49, mieści się Bank Ludowy. W nocy z 9 na 10 lipca 1928 roku dokonano tu włamania do skarbcza i po rozpruciu rakiem kasy ogniotrwalej skradziono gotówkę w niemałej kwocie 34 269 złotych i 51 groszy. Kilka dni później policja schwytała jednego ze sprawców, którym był mieszkaniec Białegostoku – Chaim Gerber, znany władzom policyjnym z kilku napadów na banki.

Magistrat, ul. A. Mickiewicza 1.

Budynek wzniesiony jako odwach i ratusz miejski w pierwszej połowie XIX wieku.

Obecnie mieści się tu Urząd Miejski.

– To jest magistrat. Nasze miasto jest powiatowym miastem wydzielonym i w odróżnieniu od innych miast mamy prezydenta, a nie burmistrza.

– Najdłużej urzędującym prezydentem był pan Wawrzyniec Gałaj, z zawodu fryzjer, działacz Polskiej Partii Socjalistycznej. Za jego kadencji zbudowano przy ul. Sejneńskiej nową elektrownię i rozpoczęto budowę nowego gmachu szkół powszechnych nr 1 i 2.

– Niestety, władze miasta wpadły w tarapaty i magistrat mocno się zadłużył. Komornik chciał nawet zlicytować stół prezydencki rady miejskiej.

– Budowa szkoły trwała bardzo długo, a zakończono ją dopiero w 1934 roku. Rok później prezydentem miasta został pan Walerian Łopatto.

– Od wielu lat w magistracie pracuje znajoma mojej mamy pani Melania Wietcka, absolwentka działającej przed 1914 rokiem pensji pani Kazimierzy Żulińskiej. Moja mama również uczęszczała do tej szkoły.

Rozejrzyjcie się uważnie. Na wieży ratusza znajduje się wiatrowskaz. Wpiszcie poniżej, co przedstawia.

	17	

?

Państwowe Gimnazjum Męskie
im. Karola Brzostowskiego,
ul. A. Mickiewicza 3. Budynek zbudowany
w latach 1843–1846. Obecnie I Liceum
Ogólnokształcące im. Marii Konopnickiej.

5

Jak określano kiedyś szkolne obuwie?

2						
---	--	--	--	--	--	--

?

– To moje gimnazjum. Z chłopakami mówimy na nie „buda”. Dyrektorem jest pan Wincenty Burakiewicz, który uczy też geografii. Codziennie rano skrupulatnie sprawdza nasze mundurki i czapki, a szczególnie wyczulony jest na brak tarczy. Do naszej budy nie można wejść w butach. Trzeba mieć papucie na zmianę, bo pan dyrektor bardzo troszczy się o parkiet. Codziennie rano mamy bezpłatną rozrywkę, kiedy któryś z kolegów usiłuje przemyścić się do klasy w pantoflach.

Najbardziej lubię lekcje gimnastyki, które prowadzi profesor Władysław Sykuła. Jak mówi przysłowie *w zdrowym ciele zdrowy duch*. Profesorem, któremu wiele zawdzięczam, jest pan Franciszek Pacyński, nauczyciel łaciny, który potrafi wpłynąć na nasze charaktery. Wszyscy lubią też Madam – profesor Janinę Paszkiewicz. Na jej lekcjach mówimy tylko po francusku. Madam na zajęciach ogłasza konkursy. Raz można było wygrać maszynę do szycia. Dla chłopców to może nie była atrakcja, ale zawsze – co maszyna, to maszyna ... Zwyciężył Romek, który w nagrodę dostał ... igłę z nitką.

Dużą atrakcją szkolnego podwórka jest samolot, który wygraliśmy w konkursie Ligi Obrony Przeciwlotniczej i Przeciwigazowej. Jest dwumiejscowy, ale niestety, nie ma motoru. Za to w czasie długiej pauzy, kiedy wychodzimy na dziedziniec, szczęśliwcy zajmują w nim miejsca, a pozostali siłą swych mięśni i z warkotem wprawiają go w ruch. Zabawa jest przednia.

Ulica 11 Listopada (obecnie W. Gałaja)
i ulica Kamedulska.

7

Przespacerujcie się ulicą Kamedulską do ulicy W. Gałaja. Tam odszukajcie miejsce, w którym stał dom rodziny Aleksandry Piłsudskiej. Później, idąc ciągle ulicą Gałaja dojdziecie do ogrodu miejskiego. Rozglądajcie się uważnie i znajdźcie miejsce uwiecznione na fotografii. Tym razem nie musicie nic wpisywać.

– Dochodzimy do jednych z najstarszych ulic naszego miasta. Dawniej nosiły one nazwy: Kręta/Krzywa i Rybacka.

– To zupełnie inna część miasta. Domy są parterowe, drewniane, z ogrodami warzywnymi ciągnącymi się do samej rzeki.

– Dom przy ul. 11 Listopada 80 [obecnie Gałaja 47] należał do pani Zahorskiej, która była babcią Aleksandry Szczerbińskiej – późniejszej pani marszałkowej Piłsudskiej. Moja ciocia często mi opowiadała o pannie Oli, która się tu urodziła i wychowywała. Wspominała ją jako sympatyczną dziewczynkę, którą spotykała idącą do żeńskiego gimnazjum rządowego. Twarzyczkę miała piękną, o regularnych rysach, na której wiecznie widniało zamyslenie.

– A wiesz, Zosiu, że w tym samym domu przez pewien czas mieszkał pan pułkownik Adam Koc? W czasie walk o niepodległość był komendantem Polskiej Organizacji Wojskowej, przez sześć lat wiceministrem skarbu, a teraz jest prezesem Banku Polskiego.

!

Ogród miejski.

Po założeniu miasta znajdował się tu pierwszy kościół z cmentarzem, ratusz i plac targowy. Od lat 20. XIX wieku znajduje się tu park miejski.

– Park to nasze miejsce spotkań. W połowie lat dwudziestych został uporządkowany i urządzony według planu pana Danielewicza, dyrektora plantacji miejskich w Warszawie. W 1923 roku, przy jednej z alejek, uroczyście zasadzono Dąbek Wolności. Stare drzewa, szlachetne krzewy, rzędy cudownych sztamowych róż, barwne rabaty pełne kwiatów. Tak wygląda nasz park. Jest ogrodzony metalowym płotem, a codziennie wieczorem stróż zamyka bramy prowadzące do środka. W jego centrum znajduje się muszla koncertowa, w której od wiosny do jesieni występują znakomite orkiestry wojskowe. Zimą główne alejki pokrywają się lśniącym lodem, a przed samą muszlą odbywają się popisy łyżwiarzy figurowych. Jest tu też altana, w której można kupić pyszną lemoniadę.

– Suwałki mają też dwa inne parki – na Bakanach, za szpitalem koło góry Agaty oraz Arkadię nad stawem, która przyciąga zwłaszcza młodych, lubiących zabawę i taniec. To też ulubione miejsce wagarowiczów.

Odszukaj w parku Dąbek Wolności i wpisz nazwę miesiąca
wrytą na pamiątkowym kamieniu.

		6	
--	--	---	--

Deptak – odcinek ulicy T. Kościuszki, od skrzyżowania z ulicą Jatkową (obecnie Waryńskiego) do 3 Maja (obecnie Chłodna).

Zapoznajcie się z reklamami obok i w pola poniżej wpisicie, jak nazywał się jeden z najlepszych zakładów fotograficznych w Suwałkach.

14

?

– Wzdłuż parku ciągnie się tak zwany deptak. Szeroki, wykładany gładkimi płytami. W niedzielę po nabożeństwie spotykają się tu wszyscy. Szlifują płyty deptaku, wymieniają ukłony i przyjazne uśmiechy. Kawalerowie zerkają na panny i rzucają wymowne spojrzenia. Spotykają się tu uczniowie wszystkich szkół, urzędnicy, kupcy i wojskowi. Piechurzy stukają o bruk podkutymi butami, a kawalerzyści pobrzękują ostrogami.

– Po przeciwnej stronie ulicy znajdują się najlepsze sklepy i zakłady.

ZAKŁAD
zegarmistrzowsko - jubilerski i optyczny
E. GLATSZTEJN
ul. Kościuszki 78
EGZYSTUJE OD ROKU 1902.
POLECA ZEGARKI OMEGA,
LONGINES, ZENIT I T. P. ORAZ
OKULARY I BINOKLE ZE SZKŁAMI
ZEJSJA, FIGURY I MEDALE
SPORTOWE

Ceny niskie — Duży wybór
Sklep galanteryjny
Ch. Bromberg
Suwałki, ul. Kościuszki 72
poleca damską i męską konfekcję,
pończochy, skarpety, rękawiczki
krawaty etc.
Duży wybór płaszczy gumowych i płócianych.

Drukarnia i wytwórnia stempli
A. I. GENIO
Suwałki, ul. Kościuszki № 68.
Firma istnieje od 1918 r.

Sklep ozdób wojskowych i galanterji
J. Routensztejn
Suwałki, ul. Kościuszki 62
posiada w wielkim wyborze
wszelkie ozdoby dla wojskowych
i urzędników oraz różne przybory
podrózne po najtańszych cenach.

NOWOCZESNA FOTOGRAFIA
MODERN
WIRÓW. J. BERENSZTEJN
SUWAŁKI, Kościuszki Nr. 66.

I. REJCH
Suwałki, ul. Kościuszki 60 (róg Jatkowej).
Telefon 56.
SKŁAD
Maszyn do szycia,
rowerów,
maszyn do pisania
i wirówek oraz przyrządów elektrotechnicznych.
Specjalny warsztat mechaniczny
przy ul. Kściuszki 51.

Skrzyżowanie ulic: T. Kościuszki,
3 Maja (obecnie Chłodna)
i Placu Marszałka Józefa Piłsudskiego.

– Plac Marszałka Józefa Piłsudskiego to główny plac w mieście. Znajduje się przy nim kościół parafialny pw. św. Aleksandra. Na jego schodach, 13 września 1919 roku Marszałek wręczył sztandar dla 41. Suwalskiego Pułku Piechoty. Odbývają się tu wszystkie ważne uroczystości: obchody i defilady z okazji świąt 3 Maja i 11 Listopada.

– Blisko ulicy Kościuszki znajduje się postój taksówek. Po przeciwnej stronie jest postój dorożek, którymi można dojechać wszędzie. Dojazd na dworzec kolejowy kosztuje niemało, bo aż złotówkę i 50 groszy. Tyle samo trzeba zapłacić, żeby dojechać do koszar przy szosie augustowskiej.

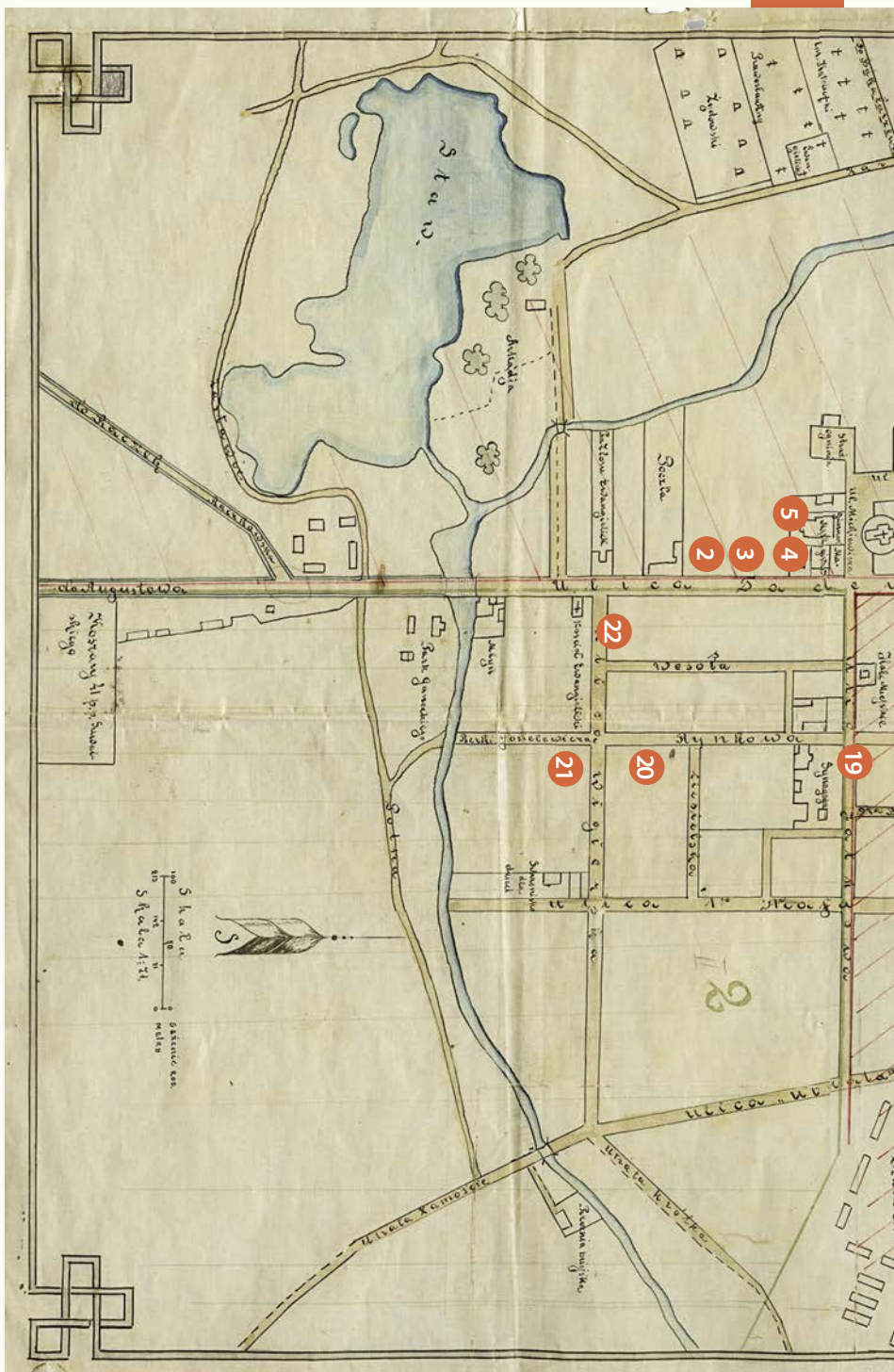
– Obok postoju dorożek jest kiosk z gazetami, a trochę dalej, przy naszej głównej ulicy, jedna z dwóch działających w mieście stacji benzynowych.

– W jednym z najstarszych budynków w naszym mieście, na rogu ulicy 3 Maja [obecnie Chłodna] i T. Kościuszki znajduje się komisariat Policji Państwowej i komenda garnizonu.

Jedną z atrakcji turystycznych Suwalszczyzny już w okresie międzywojennym były... Przyjrzyjcie się fotografii, a znajdziecie odpowiedź.

13				9
----	--	--	--	---

Kino „Filmia” i sklep Karola Olszewskiego

– kamienica przy ul. T. Kościuszki 82
(obecnie 76).

– W tym budynku działa jedno z najstarszych suwalskich kin. Początkowo nazywało się „Edison”, a teraz „Filmia”. Prócz niego do niedawna działało jeszcze kino „Orle” na ulicy 3 Maja, w którym teraz jest kino-teatr „Dom Żołnierza”. Jest też kino „Momus” przy ul. Kościuszki 60 na rogu z ulicą Jatkową, a także uruchomiony niedawno kino-teatr „Pan” przy ul. Kościuszki 24. W naszych kinach wyświetlane są największe kinowe szlagiery. Niedawno był u nas nawet pan Eugeniusz Bodo.

– Zosiu, a wiesz, że moi rodzice też wystąpili w filmie? W 1928 roku w Suwałkach kręcony był film „Udręka Miłości”. Produkowała go berlińska wytwórnia UFA, a reżyserowali Carmin Gallone i Wiktor Biegański. W jednej z głównych ról wystąpiła słynna Olga Czechowa. Film opowiadał o wojnie z bolszewikami, a jedna ze scen przedstawiała wkroczenie wojsk polskich do Suwałk. Moi rodzice witali wojsko kwiatami.

– W tej samej kamiennicy co kino „Filmia” jest też najelegantszy i doskonale zaopatrzony sklep kolonialny Karola Olszewskiego. Można tu kupić prawie wszystko, nawet kawior. Jest też akwarium z żywymi rybami.

– Pan Olszewski ma nie tylko piękny sklep, ale jeszcze piękniejszą córkę Danusię ...

– Obok, w sklepie Adolfa Szrama, można kupić najsmaczniejsze wędliny w mieście.

Dowiedzcie się od przechodniów, ile kin obecnie działa w Suwałkach.

7

?

Apteka Bolesława Szwejkowskiego
 oraz księgarnia Stanisławy i Jadwigi
 Zielonkówien, ul. T. Kościuszki 84
 (obecnie 78).

– To najstarsza i najlepiej wyposażona apteka w naszym mieście. W 1865 roku założył ją tu Mikołaj Zawadzki. Później prowadził ją jego syn Jan, a obecnie pan Bolesław Szwejkowski, prowizor farmacji. Działa przy niej laboratorium oraz syropiarnia i zielarnia.

– W tym samym budynku mieści się księgarnia i czytelnia pań Stanisławy i Jadwigi Zielonkówien. Można tu kupić podręczniki szkolne, książeczki dla dzieci i nowości literackie, skorzystać z wypożyczalni oraz czytelni prasy i książek polskich i francuskich. Tu też kupujemy przybory szkolne, materiały piśmienne i rysunkowe. Pan Karol Jaroszyński, mąż pani Jadwigi, jest fotografem i sprzedaje pocztówki z widokami Suwałk i Suwalszczyzny.

– Tu też mieściła się filia sklepu z wyrobami cukierniczymi pana Lisa, która niedawno została przeniesiona na drugą stronę ulicy na róg z placem Piłsudskiego. Kupujemy tam pyszne ciastka, chociaż najlepsze sprzedaje pan Danielczyk. Za 20 groszy można rozkoszować się śmietankową babką, a za jedyne 10 groszy szklanką „szalcerskiej” wody z wiśniowym sokiem. Obok, przy ulicy Kościuszki 86, jest też cukiernia turecka „Trabazon”, którą prowadzi prawdziwy Turek, pan Ahmed Oglu.

Wejście do apteki i przyjrzyjcie się malowidłom na suficie.
 Wpiszcie litery z inicjałów dawnych właścicieli umieszczonych
 w narożnikach na suficie.

?

Szpital chrześcijański pw. św. Piotra i Pawła i szpital żydowski,
ul. T. Kościuszki 101.
Obecnie restauracja Karczma Polska.

– W mieście działają dwa szpitale: żydowski – z 30 łózkami oraz chrześcijański św. Piotra i Pawła, który ma sześć oddziałów i sto łóżek. Przy szpitalu działa laboratorium bakteriologiczne i aparat Roentgena. W Suwałkach działa też Dom Zdrowia. Jest również szpital wojskowy.

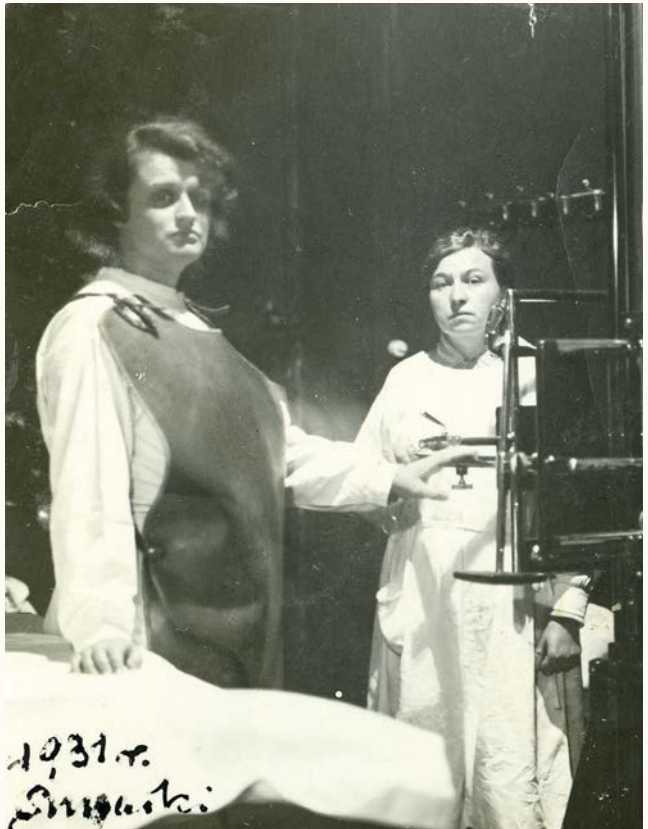
– Przez wiele lat w miejskim szpitalu pracował doktor Noniewicz. Znali go wszyscy suwalczanie. Był powszechnie szanowany. Jeszcze za jego życia jedną z ulic nazwano jego nazwiskiem.

– A po drugiej stronie ulicy znajduje się stary, nieczynny wiatrak. Mieszkańcy okolicznych domów skarżą się, że wracający nocą do koszar oficerowie strzelają do wiatraka z pistoletów.

Dowiedźcie się od suwalczan jak miał na imię doktor Noniewicz i wpiszcie je poniżej.

4					
---	--	--	--	--	--

?

Koszary 2. Pułku Ułanów Grochowskich
im. gen. Józefa Dwernickiego
przy szosie kalwaryjskiej
(obecnie ul. Pułaskiego).

– Suwałki to miasto garnizonowe. Z każdej strony otaczają je koszary zbudowane przez Rosjan na przełomie XIX i XX wieku. Teraz zajmują je oddziały Wojska Polskiego. Na terenie koszar od świtu do zmierzchu słychać rżenie koni i gwar ćwiczących żołnierzy.

– Wojsko przydaje też miastu szyku, połyску i elegancji. Kiedy żołnierze maszerują ulicami, panowie podkreślają wąsa, a panny wzdychają, zwłaszcza do ulanów i szwoleżerów.

– A ja wołę szarą piechotę i nasz 41. Suwalski Pułk Piechoty. W czasie wojny z bolszewikami, po bitwie pod Lidą, Marszałek Piłsudski zgodził się zostać jego honorowym szefem, a sztandar pułku udekorował krzyżem *Virtuti Militari*. A o ulanach śpiewają: *Kto w kielichu koi troski? To Ułanów Pułk Grochowskich...*

– Tadziu, czyżbyś zapomniał, że w tych koszarach w 1932 roku gościł prezydent Ignacy Mościcki? W pobliżu bramy głównej odsłonięto wtedy pomnik generała Józefa Dwernickiego. Wygląda naprawdę imponująco. Postać generała stoi na wysokim cokole, a bramę koszar ozdobią rzeźbą orłów.

Odszukajcie miejsce, w którym stał pomnik generała Dwernickiego i wpiszcie, co z niego pozostało.

?

Więzienie.

Budynek wzniesiony w 1903 roku przez władze carskie. Obecnie Centrum Handlowe „Plaza”.

Dowiedźcie się, jak obecnie nazywa się ulica Kalwaryjska? W razie kłopotów podpowiedzi szukajcie na mapie lub spytajcie przechodniów.

15

?

– To suwalskie więzienie. Kilka lat temu miała tu miejsce uciezka, o której rozpiszywały się gazety. W Wielkanoc 1928 roku czterej groźni kryminalicy, których hersztem był August Kil, podczas spaceru rozbroili strażników, a następnie po wyrwanym z ziemi słupie oświetleniowym przedostali się przez mur i dalej na ul. Kalwaryjską, skąd skradzioną furmanką zbiegli do lasów na północ od Suwałk. Mimo natychmiastowego pościgu, w którym oprócz policjantów brali udział żołnierze Batalionu KOP „Suwałki”, udało im się uciec. Dopiero po kilkunastu dniach zatrzymany został jeden ze zbiegów Kazimierz Olechno, który w czasie przesłuchania przyznał się do zabójstwa Augusta Kila. Ostatecznie schwymano też pozostałych uciekinierów.

Uczestnicy Wielkanocnej „wycieczki” z więzienia suwalskiego, znowu wracają za kratki.

Z czterech kryminalistów zbiegłych w czasie Wielkanocy z więzienia Suwalskiego, główny przywódca ich August Kil (jak niedawno wzmiankowałismy) został zabity, dwaj zaś następni, Kazimierz Olechno i Wincenty Olszewski, zostali w tych dniach schwytni i dostarczeni do tutejszej Komendy P. P.

Schwytni osiłądą znowu za kratkami.

Miejmy nadzieję, że powtórna uciezka już im się napełwno nie uda.

Na wolności pozostaje jeszcze czwarty „godny” kompan — Wysocki, lecz mamy powody przypuszczać iż znajdzie się on nieza długo pod kluczem.

Plac Rynkowy i „Reduta”.

Obecnie plac im. Marii Konopnickiej i budynek Suwalskiego Ośrodka Kultury, ul. T. Noniewicza 71.

– Targi odbywają się dwa razy w tygodniu. Są tu budki, w których można kupić mięso, budki z galanterią, pasmanterią, butami. Przy chodniku można kupić prosto z koszyka świeże sery, masło, jaja, a nawet żywe kury, gęsi i kaczki. Żydówki sprzedają śledzie wprost z beczki i żywe ryby z balii. Zimą, gdy jest mróz, żeby się ogrzać siadają na stołkach, pod którymi stawiają garnek z rozżarzonymi węglami. W północnej części rynku znajduje się budynek z małymi sklepikami, nazywany przez Żydów Dreitzen Kremlach – czyli trzynaście sklepów [obecnie tzw. „Jedyńka”].

– Przy rynku znajduje się też „Reduta” – jedna z dwóch najważniejszych sal teatralnych w Suwałkach. Odbywają się tu akademie, odczyty i okolicznościowe spotkania. Występują nasze rodzime amatorskie grupy teatralne oraz teatry przyjezdne, najczęściej z Grodna, ale i z Warszawy, czy Lwowa.

Dawniej na rynku posługiwano się innymi jednostkami miar.
Na przykład jaja kupowano na pary, mendle i kopy. 15 jaj to...

8

?

Synagoga główna.

Obecnie teren Osiedla II przy skrzyżowaniu ulic T. Noniewicza i L. Waryńskiego.

– Dużą część mieszkańców Suwałk stanowią Żydzi. Przy ul. Berka Joselewicza znajduje się synagoga główna, z Jesziwą – szkołą talmudyczną, ogromnym dziedzińcem i publiczną mykwa – rytualną łaźnią, a po drugiej stronie ulicy Bejt midrasz – dom nauki. W Suwałkach jest też 27 domów modlitwy. Nieco dalej znajduje się Talmud Tora – żydowska szkoła początkowa. Żydzi mają własny samorząd – gminę. Jej siedziba znajduje się przy ul. 3 Maja obok „Domu Żołnierza”. W skład zarządu gminy wchodzi czelowi przedstawiciele społeczności żydowskiej: doktor Lejba Weisman, doktor Naftal Staropolski i dyrektor gimnazjum żydowskiego Benjamin Efron. Gmina utrzymuje rabiną, kantora, dwóch woźnych bożniczych, czterech szochtim – rzeźników rytualnych, szkołę, dom starców, sierociniec i szpital.

Wśród Żydów przeważają syjoniści, ale wśród młodych nie brak też komunistów. Chociaż się różnili, to starali się żyć w zgodzie. Żydzi mają swoich przedstawicieli w radzie miejskiej, a niektórzy uczą się z nami w gimnazjum. Robimy zakupy w ich sklepach i zakładach rzemieślniczych. Zdarzyło się jednak niedawno, że chuligani zaatakowali sklepy żydowskie przy ulicy Jatkowej, powybijali szyby w witrynach, a niektórych pobili.

Sobota jest dla Żydów dniem świątecznym.

Jak określany jest ten czas?

1				
---	--	--	--	--

?

Małe Raczki.

Jedna z dzielnic międzywojennych Suwałk. Obecnie teren pomiędzy ulicami L. Waryńskiego, 1 Maja i Utratą.

– Dzielnicą, która ma najgorszą sławę w Suwałkach, są Małe Raczki. Nie mówi się o niej w eleganckich domach. Mieszka tam głównie żydowska biedota. Nie radzę wam tam chodzić po zmroku – spotkać tam można różnego typu „niebieskie ptaki”, rzezimieszków i opryszków. To tam kwitnie handel przemycanym alkoholem i sutenerstwo. Pełno jest spelunek i domów, które zamieszkują panienki wyróżniające się przesadnie podkreśloną czerwienią ust i bladością lic. Niewyszukanych rozrywek szukają tam niższe szarże oddziałów suwalskiego garnizonu. Dochodzi tu do awantur, bójek nożowych i krwawych porachunków. Często musi interweniować policja i żandarmeria wojskowa.

Dłuższe przebywanie w tym miejscu może nadzarpnąć waszą reputację. Czym prędzej idźcie dalej.

Browar Udziałowy.

Obecnie zrujnowane budynki przy ul. Wigierskiej 65.

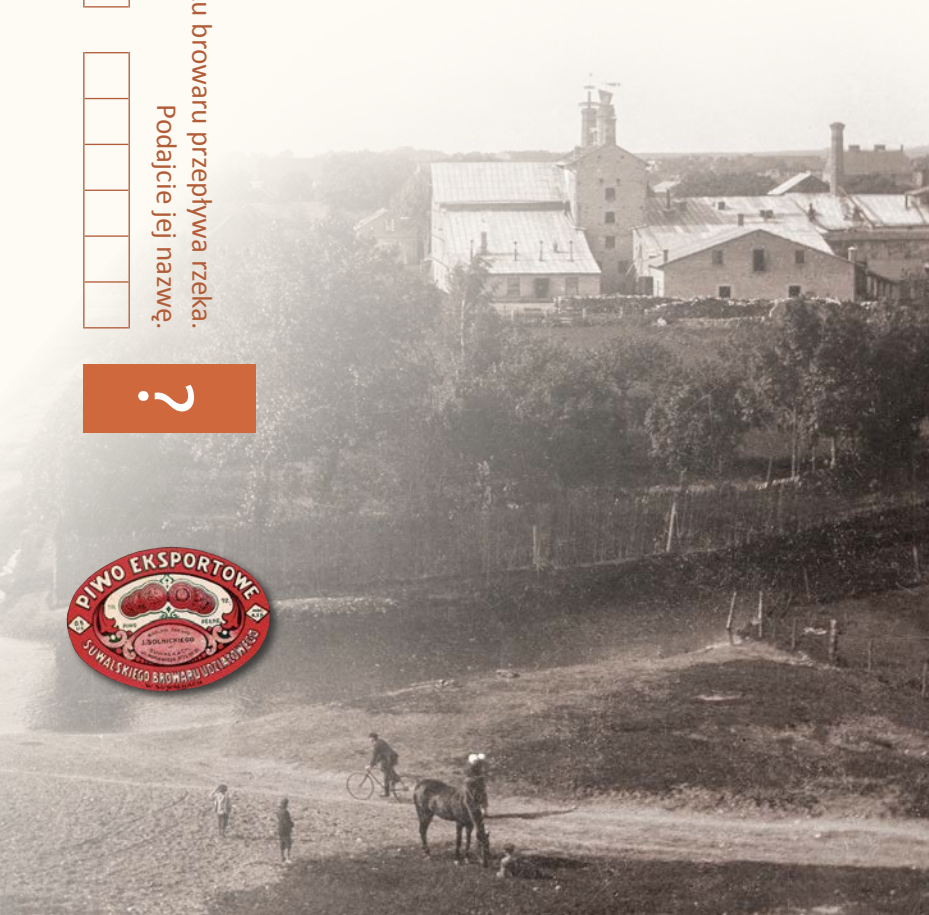
– Jednym z największych zakładów w Suwałkach jest Browar Udziałowy. Założyła go w 1888 roku rodzina Kunców. Później przekształcony został w spółkę, a jej współwłaścicielami zostało kilku bogatych Żydów. Kierownikiem pozostał Wacław Kunc. Browar produkuje doskonałe piwa i słód, które przed I wojną światową eksportowano do wielu miast w głębi Rosji. Obecnie browar zatrudnia 25 robotników i dostawców, majstra oraz trzech biuralistów i trzech zarządców. Produkuje trzy gatunki piwa: jasne, eksportowe i ciemne. Suwalskie piwo ma swoich smakoszy.

16

W pobliżu browaru przepływa rzeka.

Podajcie jej nazwę.

?

Budynek klubu „Makkabi”.

Obecnie dom przy ul. Wigierskiej 3.

– Tu mieści się żydowski klub „Makkabi”, w którym spotykają się młodzi Żydzi. Działają przy nim różne drużyny sportowe: piłkarska, siatkarska i tenisa stołowego. Futbolisci „Makkabi” są chyba najlepszą drużyną w naszym mieście. Wygrywają nawet z drużynami z Grodna. Drugim klubem żydowskim jest „Haszahar” – Bejtjar.

Polacy też mają swoje kluby sportowe. Przy gimnazjum działa GKS „Sarmata”. Jest też Suwalski Klub Sportowy, KS „Naprzód” i KS „Strzelec”. Działają również drużyny wojskowe.

Sportowcy mają do swojej dyspozycji boiska na Arkadii i otwarty w 1931 roku stadion miejski przy szosie augustowskiej.

Coraz popularniejsze są u nas sporty wodne oraz łyżwiarstwo. W 1938 i 1939 roku na torze na zalewie Arkadia rozegrano nawet zawody o łyżwiarskie mistrzostwo Polski.

– Nasz kolega z gimnazjum, Rudolf Dzipanov został wtedy mistrzem Polski juniorów.

Jak się nazywa drużyna piłki nożnej obecnie reprezentująca Suwałki?

11

?

TO JUŻ KONIEC NASZEJ WSPÓLNEJ WĘDRÓWKI

Mamy nadzieję, że Suwałki z okresu międzywojennego stały się wam bliższe. To naprawdę ciekawe miasto, dlatego – by dowiedzieć się jeszcze więcej – warto sięgnąć do literatury, a później powrócić tu raz jeszcze.

1	2	3	4	5	6	7	8	9
---	---	---	---	---	---	---	---	---

10	11	12
----	----	----

13

14	15	16	17	18	19
----	----	----	----	----	----

W NASZEJ OPOWIEŚCI WYKORZYSTALIŚMY

m.in. wspomnienia: Tadeusza Bujanowskiego, Luby Czapli, Rudolfa Dżipanowa, Stefana Ejchlera, Eugenii Gisterowej, Wiktora Jaśkiewicza, Adama Koca, Ryszarda Migurskiego, Józefa Pasiaka, Aleksandry Piłsudskiej, Tadeusza Rószkiewicza, Leslie Sherera, Ryszarda Sroczyńskiego, Bolesława Szwejkowskiego, a także literaturę i opracowania dotyczące historii Suwałk, suwalską prasę z okresu międzywojennego, archiwalia i zbiory muzealne.

Pomysł, opracowanie i projekt graficzny
MAGDALENA WOŁOWSKA-RUSIŃSKA
KRZYSZTOF SKŁODOWSKI

Korekta
JOLANTA KUBRAK

Fotografie ze zbiorów
MUZEUM OKRĘGOWEGO W SUWAŁKACH
BOGDANA DZIÓBKOWSKIEGO
GRZEGORZA PŁATONOWA
ANDRZEJA MATUSIEWICZA

Projekt dofinansowany przez
Muzeum Historii Polski w Warszawie
w ramach programu Patriotyzm Jutra

Wydawca
Augustowsko-Suwałskie Towarzystwo Naukowe

Współpraca
Muzeum Okręgowe w Suwałkach

W realizację premierowej rozgrywki włączyła się
Grupa Rekonstrukcji Historycznej „Garnizon Suwałki”

Skład komputerowy
HOF SERVICE, NORBERT HOFMANN-DELBOR

Druk
HELIOS, Suwałki

PA
TRIO
TYŻM
JUTRA

MUZEUM
HISTORII
POLSKI

MUZEUM
w Szwabkach

MUZEUM
im. Marii Konopnickiej

